

# Organ Adları Temelinde Kırgızistan Yer Adlarında Ölü Deyim Aktarmaları ve Bunların Yer Adlarında Kullanılışları

İbrahim Şahin\*

**Özet:** Kırgızistan yer adlarının kuruluşunda organ adlarına (mikrokozmonimler) dayalı ölü deyim aktarması (metafor) dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Kırgızistan yer adlarında bu türden ölü deyim aktarmalarında 58 organ adının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 52'si insana ait organ adları iken 6'sı hayvanlara aittir. Kaynak (organ adı) ile hedef (organ adının kullanıldığı obje) arasındaki semantik geçişte, kimi zaman organın vücuttaki konumu etken olurken kimi zaman organın görünüşü kimi zaman da her ikisinin birden belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Pek çoğu basit bir kişileştirmeden (teşhis) ziyade, artık tamamen kalıplaşarak kendine özgü bir anlam dairesi kazanmış olan bu organ adları, coğrafi terim niteliği kazanmış olduklarından bunların sözlüklere dahil edilmesi uygun olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kırgızistan, organ adları, deyim aktarması (metafor), yer adları.

## Giriş

Dilbilim kapsamı içerisinde yer alan anlambilimin kimi konuları üzerine ilgi ve araştırmalar MÖ IV-V. yüzyıllara, Eski Hint ve Eski Yunan'a kadar uzansa da, anlambilimin başlı başına bir inceleme alanı olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyılın ilk yarısındadır. Bu tarihten itibaren çeşitli teoriler çerçevesinde, karşılıklı tartışmalar içerisinde çok yoğun çalışmalar yapılmıştır (bk. Aksan 1998, C. III: 139-146). Türkçenin anlambilimini ayrıntılı olarak ele alan, konunun Türkiye'de kavranmasına, bu alanla ilgili Türkçe kavramların oluşmasına ve oluşun kavramların yaygınlaşmasına katkıda bulunan en önemli çalışma Doğan Aksan'ın *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (1999) adlı eseridir.

Anlambilim, “sözcük anlambilim” ve “tümce anlambilimi” olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Dilbilimde sözcük olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini, anlam açısından inceleyen bir anabilim dalı olarak tanımlanan sözcük anlambilimin ele aldığı en önemli konulardan biri dünya dillerinin ortak niteliklerinden sayılan

\* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü / İZMİR  
mihabisahin@hotmail.com

ve bütün dillerde çok anlamlılığın kaynaklarından biri olarak kabul edilen aktarmalardır. Aktarmalar *deyim aktarması* ve *ad aktarması* olarak iki başlık altında incelenmektedir. Aksan'ın *deyim aktarması* ya da *iğretileme* kavramlarıyla nitelediği dil olayı, bilim dünyasında Eski Yunanca “nakil, aktarma” anlamındaki *metaphora* terimiyle bilinmektedir (bk. Aksan 1998, C. III: 139-146, 183-187, Aksan 1999: 16-136).

Türkçedeki deyim aktarmalarını Aksan, *insandan doğaya aktarma*, *doğadan insana aktarma*, *doğadaki nesneler arasında aktarma*, *somutlaştırma*, *duygular arasında aktarma* şeklinde beş bölümde sınıflandırmaktadır (1999: 62-68).

İnsandan doğaya yapılan deyim aktarmaları (ölü deyim aktarmaları) arasında organ adlarının (mikrokozmonimler) makrokozmonimler hâline gelmesi özel bir yer tutmaktadır.

Bu makalenin amacı, Kırgızistan yer adlarının kuruluşunda oldukça sık rastlanan bu deyim aktarmalarının tespit edilerek hangi semantik geçişlerle organ adlarının coğrafi anlamlar kazandığını ortaya çıkarmaktır. Bir ülkenin yer adlarının araştırılıp incelenmesinde söz konusu bu aktarmaların araştırılıp incelenmesi oldukça önemlidir; zira zaman içinde kalıplaşarak yeni anlamlar kazanan kimi aktarmaların kaynağı olan organ adıyla hiçbir ilgisi kalmamış; hatta kimi zaman aktarmaya kaynak olan organ adı, artık o dilde kullanımdan düşebilmektedir. İnsan organlarının doğaya aktarılmasındaki asıl sebep coğrafi şekillerin en iyi biçimde betimlenmesi, böylece insanlar arasında yer adlarının tarifi konusunda herhangi bir karışıklığa meydan verilmeden asıl amaç olan iletişimin, anlaşmanın gerçekleştirilmesidir.

Tabiat şekillerini insan organlarına benzeterek yapılan bu aktarmalarda, insana ait görünüşlerin değişmez ve standart olmasının etkili olduğu muhakkaktır. Organ adlarıyla adlandırılmış yer şekilleriyle kişi ya da hayvan organ adları arasında görünüm açısından büyük benzerlikler bulunmakla birlikte, yer adlarında geçen organ adlarının zaman içerisinde kalıplaşarak ve anlam genişlemesine uğrayarak daha başka anlamlar kazandıkları görülmektedir.

Kırgızistan yer adlarında organ adlarıyla kurulu yer adlarına sık tesadüf edilmesinde şüphesiz Kırgızların hayat tarzları ve yaşadıkları coğrafya çok etkili olmuştur. Yaklaşık %90'ı dağlarla kaplı olan Kırgızistan, küçüklü büyüklü çok sayıda göl, büyük ırmaklar, derin vadiler ve ovalarıyla çok farklı, zengin jeolojik şekillere sahiptir. Böylesine bir doğada yarı göçebe bozkır kültürüyle yaşayan Kırgızlar, doğayla iç içe hayat süren tüm toplumlarda olduğu gibi çevresini, doğayı iyi tanımlamak zorundadır. Bütün yer adları adres niteliğindedir. Adres karşı tarafa doğru aktarılmazsa iletişim tam olarak sağlanamayacağından gidilecek yer, bulunması gereken adres karışacaktır. Bu da

insanların hayatının zorlaşması demektir. Bu sebeple adres tam ve eksiksiz olmalıdır. Tam ve eksiksiz olabilmesi için adlandırılan yer adı, herkeste aynı çağrışımı yapmalıdır. İşte bu zorunluluk yer adlarında organ adlarının kullanılmasına sebep olmuştur. Her insanda bulunan ve benzer olan organlarla adlandırılan coğrafi objeler, herkes tarafından rahat anlaşılacağından başka yerlerle karıştırılmayacak; dolayısıyla iletişim sırasında adresi veren kişi karşındaki insanı doğru adrese yönlendirebilecektir. Kısacası, herkes tarafından iyi bilinenlerle adresleme yapılacaktır. Başlangıçta “dağın ayak gibi kısmı”, “dağın burun gibi olan uç kısmı”, “yerin kulak gibi olan kısmı” vb. biçimlerde betimlenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz yerler ve yapılan adlandırmalar bir süre sonra “dilde tasarruf” ilkesinin bir sonucu olarak benzetme edatının düşmesiyle kalıplaşarak çoğunlukla sıfat gurubu (az olmakla birlikte isim tamlaması yapısında da görülebilmektedir) içinde tamlayan (*Ayak-Terek, Boor-Teke, Kabak-Too*, vb.) ve özellikle tamlanan unsur olarak (*Kök-Aydar, Boz-Barmak, Kök-Bel*, vb.) kullanılmışlardır.

İnsandan doğaya yapılan aktarmalarda elbette yalnızca insanın fizikî unsurları kullanılmamıştır. İnsanın soyut özelliklerini, duygularını yansıtan can (*Can-Bulak, Can-Şoro*), caman “kötü” (*Caman-Davan, Caman-Suu, Caman-Tal, Caman-Eçki*, vb.), cindi “deli, çılgın” (*Cindi-Bel, Cindi-Suu*) gibi çok sayıda özelliklerin de tabiata aktarıldığı, coğrafi şekillerin adlandırılmasında kullanıldığı gözlenmektedir. Fakat konumuzun dışında kalması sebebiyle bunlara makalede yer verilmemiştir.

Makalede kullanılan yer adlarının büyük bölümü 1988 yılında S. U. Umurzakov ve arkadaşlarının hazırladıkları *Slovar’ geografičeskih nazvaniy Kirgizskoy SSR* adlı çalışmadan derlenmiştir. Bu çalışmada Kırgızistan’ın genelinden derlenmiş 5200 civarında yer adı bulunmaktadır. Kitapta yer adları, alfabetik sırayla verilmiş olup yer adından sonra yer adının türü ve yer adının ülkenin neresinde olduğu gösterilmiştir. Makalede kullanılmış olan çok az sayıdaki yer adı ise yer adbiliminin teorisini ve genel olarak Kırgızistan yer adlarının özelliklerini inceleyen D. İsayev tarafından 1977 yılında hazırlanmış olan *Cer-Suu Attarının Sırı* kitabından ve Konkobayev tarafından 1980 yılında Güney Kırgızistan yer adları için hazırlanan *Toponimiya yujnoy Kirgizii* isimli eserlerden tespit edilmiştir.

Makale hazırlanırken önce deyim aktarması içinde görev alan organ (insan ve hayvan organları) adları tespit edilmiş, daha sonra bu organ adlarıyla kurulu yer adları derlenmiştir. Derlenen örnekler ve sözlükler yardımıyla deyim aktarmalarında kaynakla (organ adı) hedef (adlandırılan jeolojik şekil) arasındaki semantik geçiş belirlenmeye çalışılmıştır. Organ adının coğrafi terim karşılığının sözlüklerde bulunmadığı durumlarda kaynak ve hedef ara-

sındaki ilişkiyi tespit etmek için Kırgızistan'ın taşrasından olan insanlarla konuşularak bu ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

### **Kırgızistan Yer Adlarında Organ Adları**

Kırgızistan yer adlarında görülen organ adlarına dayalı deyim aktarmalarını iki kısımda değerlendirmek uygun olacaktır. Birincisi, esas ve yaygın olan *insan organlarına dayalı deyim aktarmaları*; ikincisi, daha seyrek görülen ve birincisinden hareketle gelişmiş olan *hayvan organlarına dayalı deyim aktarmaları*'dır.

#### **A. İnsan Organlarına Dayalı Deyim Aktarmaları**

Kırgızistan yer adlarında insan organlarına dayalı ölü deyim aktarması oldukça fazladır. Bu ölü deyim aktarmalarında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, insana ait olan 52 organ adı görev almaktadır. Bu organ adları ve bu organ adlarıyla kurulu yer adları şunlardır:

**1. Aça:** Bu kelime organ olarak, vücudun ön cephesine göre, bacakların kalçada birleştiği iç kısmı ifade etmektedir. Kelime, “ucu ikiye ayrılan, çatal, ayırım” anlamına da gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 81). Vücudun bahsedilen bölgesine benzeyen vadi, büyük çukurluk ve belirli bir noktada ikiye ayrılan akarsuların birbirlerinden ayrıldığı noktaları adlandırmada kullanılmaktadır. Yalnızca Atbaşı ilçesindeki *Baş-Aça* dere adında tespit edilmiştir.

**2. Arka:** “sırt, arka.” Bu kelimeye Oş vilayetinde iki köy adında rastlanmaktadır: *Arka*, *Arkalık*.

Kırgızcada *Arka Kırgızı* “Kuzey Kırgızı” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 67). Bu sözden hareketle Konkobayev, coğrafi adlardaki *arka* sözünün “kuzey” anlamına geldiğini dile getirmektedir (1980: 145). Yudahin, bu ifadenin Kırgızların Oryatların (Kalmuklar) baskısı sebebiyle kuzeyden (Çuy ve Issıkköl bölgesinden) güneye (Fergana vadisi çevresine) göç ettikleri dönemden kalmış olduğunu tahmin etmektedir (1965, C. I: 67). Esasen *arka* kelimesinin Kırgızcaya özgü olarak kazanmış olduğu bu anlam (“kuzey”) yine “dağın arka tarafı” anlamıyla ilgilidir; zira Kuzey Kırgızistan ile Güney Kırgızistan arsında merkezî Tanrı dağları (Ala Too) bulunmaktadır. Dolayısıyla “Kuzey Kırgızı” anlamına gelen *Arka Kırgızı*, “Dağın arka tarafından gelen Kırgız” demektir.

Söz konusu kelimeyle kurulu iki örnekten biri olan *Arka* köyünün adı, “dağların arka tarafı” anlamıyla ilgilidir. İkinci örnek olan *Arkalık* ise “kuzey” anlamıyla ilgilidir; zira Kırgızcadaki {+Llk} eki Türkiye Türkçesindeki {+ll}ekini karşılamaktadır. Buna göre *Arkalık* köyü, “kuzeyli” anlamına gelmekte olup bu ad, Kırgızistan'ın kuzeyinden göçerek güneye (Fergana bölgesine) Oş şehri yakınlarına yerleşen insanlara, geldikleri bölgenin yerli

halkınca verilen etnonim nitelikli bir addır. Diğer bir deyişle köy adı “dağın arka tarafından (yani kuzeyden) gelenler” anlamında bir etnotoponimdir.

**3. Art:** Diğer lehçelerde olduğu gibi *art* “arka, vücudun arka kısmı, art kısım, art” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 70). Kırgızistan yer adlarında *art* “dağ geçidi” karşılığında kullanılmakla birlikte günümüz Kırgızcasında *aşuu* ve *bel* sözleri işletilmektedir. Vücudun ön tarafından arka tarafa geçilen yeri temsil etmesiyle omuza benzeyen ve bir tarafı çok yüksek diğer tarafı uçurum olan coğrafi şekillerin adlandırılmasında kullanılmıştır. Bu sözcükle kurulmuş yer adları şunlardır: *Kızart (dağ, 2 ırmak, 2 köy, sıradağ), Cangartın başı (zirve)*.

**4. Ayak:** “Ayak, bacağın uç kısmı” demektir (Yudahin 1995, C. I: 86). Günümüzde Kırgızcada bu kelime yerine daha çok ‘but’ sözü işletilmekle birlikte ‘ayak’ sözü de unutulmamıştır. Coğrafi bir terim olarak kelimenin yer adlarında, ayak organının vücutta en alt bölgede bulunması münasebetiyle “aşağı” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şu yer adlarının kuruluşunda görülmektedir: *Ayak-Köl (dere), Ayak-Belçe (dere), Ayak-Kara-Cılga (dere), Ayak-Terek (dere)*.

**5. Aydar:** Kırgızcada ‘aydar’ “1. başın arka kısmında bırakılan saç, 2. perçem, saç örgüsü” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 30). Dağ yamaçlarında ve engebeli yerlerde yukardan aşağıya saç örgüsü gibi uzanan, rengi ve çevresine göre nispeten yüksekliğiyle dikkati çeken coğrafi şekillerin adlandırılmalarında görev almaktadır. Kelimeye, Oş oblasti, Lenin ilçesinde bulunan *Kök-Aydar*’da rastlanmaktadır.

**6. Baltır:** Bir göl adının kuruluşunda görülmektedir: *Baltır-Beşik (göl)*. Bu yer adının oluşmasında baldır ile göl arasında dolaylı bir ilişki söz konusudur. Kırgızların geleneğinde çocuğun beşiğe yatırılması, törenlerle yapılan önemli bir olaydır. Bebek, en az iki üç aylık olduktan sonra beşiğe yatırılır. Bu çağdaki çocuklara *baltır beşik* denir. Bebek, yetişkin bir insanın baldırı uzunluğunda iken böyle adlandırıldığı anlaşıyor. *Baldır-Beşik* gölü, büyüklüğü ve görüntüsü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

**7. Barmak:** “parmak” Parmağa benzeyen coğrafi şekilleri adlandırmada kullanılmıştır. Şu örneklerde görülmektedir: *Boz-Barmak (dağ, köy)*.

**8. Baş:** Bir organ adı olarak diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi *baş*, Kırgızcada da “kafa, baş” anlamına gelmektedir. Kırgızistan yer adlarında coğrafi bir terim olarak oldukça sık görülmektedir. Coğrafi adlarda *baş* dağ adları için “zirve”, “dağların yukarısındaki sarp kaya” anlamına gelirken; akarsular için “yukarısı, yukarı kesimleri” ya da “kaynak, başlangıç yeri” anlamlarını verir. Bu semantik geçişte başın vücuttaki konumu (en yukarda oluşu) etkili olmuştur. Görüldüğü 82 yer adından bazıları şunlardır:

*Ak-Baş (köy), Ak-Say-Başı (nehir), Ala-Baş (geçit, köy), Altın-Başı (dağ), Arça-Başı (zirve, dere), At-Başı (ilçe, baraj, 2 köy, nehir, kanal), At-Başı-Too (zirve), Atbaşı-Karakoyun (şelale), Bazar-Başı (köy), Baytal-Başı (geçit), Baş-Bulak (köy, boğaz), Baş-Döbö (köy), Baş-Caya (boğaz), Baş-İçke-Suu (dere), vb.*

**9. Bel:** “Bel, sıradağlar geçidi.” Bu kelime yer adlarında genellikle geçit adlarında ve sıra dağların adlarında görülmektedir. Geçit adları dışında başka coğrafi adlarda kullanıldığı durumlar da yine o bölgedeki geçit dolayısıyladır. Kelime, insan vücudunda belin kalça ve sırt arasında nispeten ince, dar ve alçak görünümü dolayısıyla iki dağ arasında kalan ve bele benzeyen yerlerin adlandırılmalarında kullanılmıştır. Kırgızistan yer adlarında “geçit” anlamına gelen ve ‘bel’ ile benzer kullanımda olan *art*, *aşuu*, *davan* terimleri de kullanılmaktadır. Kırgızistan’da çok sayıda yer adının kuruluşunda görev almış; isimlerde tamlanan görevinde kullanılmıştır. Yaptığımız araştırmada 167 yer adında bu kelimeye rastlanmıştır. Örnekleri:

*Ak-Bel (geçit, dere, zirve), Ak-Say-Bel (geçit, zirve), Ala-Bel (dağ, geçit), Alma-Bel (köy), Ara-Bel (şelale, 2 geçit), Ara-Bel-Suu (dere), Arkar-Beli (geçit), Balgındı-Bel (geçit), Bel (geçit, köy, dere), Bel-Aldı (dere, köy), Bel-Alma (dere), Bel-Bulak (2 dere, dağ),*

**10. Bet:** “1. yanak, avurt; 2. insanın yüzü.” Kırgız yer adlarında bu kelime tamlanan öge olarak kullanılmakta olup insan yüzüne, yanağına benzeyen dağ yamaçlarının adlandırılmasında görev almaktadır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Atoy-Bet (ırmak, mevki), Arça-Bet (dağ yamacı).*

**11. Boguz:** “değirmen taşının üstünde ortada bulunan delik” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 137). Kelimenin Eski Türkçede *bogaz* biçiminde görülen, çağdaş Türk lehçe ve ağızlarında çoğunlukla *bogaz*, *boğaz* olmak üzere *bugaz*, *buğaz*, *buguz*, *buğuz*, *buvuz*, *buaz*, *buvaz*, *boğus*, *bogus*, *buğız*, *vb* çok farklı şekillerde görülebilen (Sevortyan 1978: 167) ve bir organ adı olarak “boğaz, yutak” anlamına gelen kelimedenden geliştiği muhakkaktır. Kelime, Oş vilayeti Sovyetskiy ilçesinde bir geçit ve dere adında *Ak-Boguz* (geçit, dere) biçiminde görülmektedir. Kırgızistan yer adlarında görülen *boguz* sözcüğünün anlamını, kelimenin Kırgızcadaki bugünkü anlamına bakarak izah etmek güçtür. Oğuz lehçelerinde *boğaz* şeklinde yer adlarında sık görülen kelime iki dağın bir birine yaklaştığı noktalarda, geçmeye müsait dar yerler için kullanılır. İki dağ arasındaki bu boşluk, uzaktan bakıldığında başla vücudu birleştiren boğaza benzer. Söz konusu yer adlarında geçen *boguz*, Türk lehçelerinin birinden miras kalmış olmalıdır.

**12. Boor:** “bağır.” Daha çok dağ adlarında görülür. Ciğerin, bağrın insan gövdesindeki konumuna ve şekline bağlı olarak *boor*, dağların uzun geniş alt yamaçlarını adlandırmada kullanılmıştır. Şu örneklerde geçmektedir: *Boor-*

*Albas (dağ, ırmak, sıradağ), Boor-Teke (dağ, 2 geçit), Boor-Teke-Suu (ırmak), Çon-Boor-Too (dağ).*

**13. Böksö:** “1. dolu olmayan, eksik; 2. dağ eteği; 3. bir şeyin etek kısmı, aşağı kısmı”. Kelime esasen organ adı olup Dîvânü Lûgati’t-Türk’t’e ‘bökses’ “1. göğüsle boyun arasında kalan kısım, gerdan; 2. kadın memesi” ve Eski Uygurcada ‘böksik’ “karın, göbek” anlamlarına gelmektedir (Nadelyayev 1969: 116). Kelime Kırgızcada (bökse < bökseğ < bökses) biçimini alırken ilk anlamını (organ anlamı) yitirerek yukarıda verilen anlamları kazanmıştır. Kırgızistan yer adlarında böksö sözcüğünün “dağ eteği” anlamında kullanıldığına bakılırsa bu kelime Kırgızcada eskiden “karın” anlamında kullanılıyor olmalıdır. Kelimenin karın vücuttaki konumuna bağlı olarak dağların eteği için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kelimenin kuruluşunda yer aldığı üç yer adı örneğinde (*Böksö (köy), Bökse-Col (2 köy)*) nasıl bir metafor anlam içerdiği açık değildir.

**14. Böyrök:** Organ adı olarak “böbrek” anlamına gelir. Coğrafi terim olarak dağ yamaçlarında bulunan çöküntüleri ifade etmektedir (Yudahin 1965, C. I: 150). Bu deyim aktarmasında böbreğin insan konumundaki yerinden ziyade şekli etkili olmuştur. Şu örneklerde görülmektedir: *Böyrök (dağ, 2 ırmak), Böyrök-Bulak (ırmak).*

**15. Caak:** *Üstünkü caak* denildiği vakit “üst çene” anlaşılmaktadır (Yudahin 1965, C. I: 207). Yer adlarında “sınır; sınır çizgisi” anlamına gelir (Konkobayev 1980: 94). Çenenin yüzdeki görünümü, yüzü sınırlandırması bu deyim aktarmasında etkili olmuştur. Şu akarsu örneklerde görülmektedir: *Caak (ırmak), Caak-Taş (ırmak).*

**16. Çaç:** Yalnızca *Ayuu-Çaçı* adındaki akarsu adında görülmektedir. Kırgızcada *ayuu* kelimesi “ayı”, *çaç* sözcüğü ise “saç” anlamına gelmektedir. *Çaç*, tesbit edildiği yer adında doğrudan “saç” anlamına bağlı bir ad aktarması değildir. Kırgızcada *ayuçaçı* hayvanlardaki uyuz hastalığını iyi etmek için kullanılan ilacın (prangoz) adıdır (Yudahin 1965, C. II: 353). *Çaç* kelimesi her ne kadar Kırgızcada bir şeyin sıklığını anlatmada benzetme olarak kullanılsa da, bu yer adının hastalık adıyla ilişkili olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

**17. Çap:** İnsan vücudunun ön cephesine göre, bacakların gövdeden ayrıldığı dış bölgedir. Yer adlarında görülen *çap* akarsuyun vadiden ovaya çıktığı yerde suyun iki yakasındaki yamaç, bayır yeri ifade eder (Yudahin 1965, C. II: 346). Semantik geçişte vücudun *çap* bölgesinin görünüşü etkili olmuştur. *Kızıl-Çap, Kök-Çap, Ak-Çap* mevki adlarında ve *Teşik-Çap* ırmak adında görülmektedir.

**18. Çat:** Organ olarak çat “iç kısımdan bacakların vücutta birleştiği yer” demektir. Vücudun bu bölgesine benzerliği dolayısıyla yer adlarında çat; iki nehrin birleştiği yerde, iki nehrin arasında kalan toprak parçası için kullanılır (Yudahin 1965, C. II: 352). Şu örneklerde rastlanmaktadır: *Uluk-Çat* (1 ırmağ, 1 nehir kolu); *Çat-Bazar* (köy); *Üç-Çat* (geçit).

**19. Con:** “sırt, arka.” Belin üst kısmıyla boyun arasındaki kamburca yeri ifade eder. Coğrafi adlarda da görülen con düzlük yerlerde bulunan büyük kambura benzer coğrafi şekiller için kullanılmaktadır. Coğrafi adlarda görülen ‘bel’ sözcüğünün zıddı gibidir (Bk. Bel). Bu kelimeyle kurulmuş yer adları şunlardır: *Beşik-Con* (2 köy), *Con-Arık* (3 köy), *Con-Aşuu* (geçit), *Con-Say* (geçit), *Orto-Con* (köy), *Sarı-Con* (ırmağ, köy, 2 sıradağ), *Temir-Con* (ırmağ, köy), *Çaar-Con* (dağ, boğaz).

**20. Çoku:** “Tepe kemiği, kafa” anlamına gelir. Bu kelime, yer adlarında dağın en yüksek noktasını, tepesini, zirvesini ifade eder (Yudahin 1965, C. II: 366). Deyim aktarmasında çokunun vücuttaki konumu esas alınmıştır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Ak-Çoku* (dağ), *Karool-Çoku* (dağ), *Konur-Çoku* (dağ), *Kum-Çoku* (dağ), *Üç-Çoku* (geçit), *Çel-Çoku* (dağ), *Çon-Ak-Çoku* (dağ).

**21. Cürök:** “Yürek, kalp” anlamına gelmektedir. Yine *cürökçö* fazla büyük olmayan tepe, dağlık yerlerde çok büyük olmayan yüksekliği ifade eder (Yudahin 1965, C. I: 275). Bu semantik geçişte yüreğin şekli esas alınmaktadır. Kelime, At-Başı ilçesinde *Cürök* geçidinde görülmektedir.

**22. Dalı:** “omuz, kürek kemiği (omzun arkasındaki kısım).” Dağın uç kısımlarında üçgen şeklinde görülen ve omza benzeyen şekilleri adlandırmakta kullanılmaktadır. Kelime yalnızca bir yer adında tespit edilmiştir: *Çon-Dalı* (köy).

**23. a. Döbö:** Bir organ adı olarak *töbö*, *döbö* Kırgızcada “tepe”yi ifade etmektedir. Coğrafi bir terim olarak kullanılan ve “tepe” anlamına gelen kelime esasen metafor yoluyla insandan tabiata yansımıştır. Kırgızistan yer adlarında 29 örnekte *döbö*; 30 örnekte *töbö* biçiminde görülür. *Döbö* biçiminde görüldüğü yer adlarının bazıları şunlardır: *Kök-Döbö* (2 dağ, 2 köy), *Kara-Döbö* (ırmağ, 2 köy), *Karool-Döbö* (2 köy), *Konur-Döbö* (dağ, ırmağ), *Koş-Döbö* (4 köy), *Kum-Döbö* (köy), *Kızıl-Döbö* (köy), *Sarı-Döbö* (sıradağ), *Suuk-Döbö* (2 dağ), *Süröön-Döbö* (dağ), *Turgan-Döbö* (dağ), *Üç-Döbö* (köy), *Çeç-Döbö* (2 köy), *Çon-Döbö* (ırmağ, köy), *Cele-Döbö* (köy) *Baş-Döbö* (köy).

**b. Töbö:** Bununla birlikte Kırgız edebî dilinde “başın üst kısmı, tepe” anlamında daha çok *döbö* kullanılmaktadır. *Töbö* şekli Kırgızistan yer adlarında 30 örnekte tespit edilmiştir. Bazıları şunlardır: *Ak-Töbö* (geçit, köy, dere),

*Kök-Töbö* (4 dağ, ırmak, köy, sıradağ), *Kara-Töbö* (2 nehir, 3 köy), *Korgon-Töbö* (köy), *Kotur-Töbö* (ırmak), *Koçkor-Töbö* (dağ), *Kızıl-Töbö* (ırmak), *May-Töbö* (köy), *Mık-Töbö* (köy), *Taş-Töbö* (2 dağ, köy), *Üç-Töbö* (dağ), *Çeç-Töbö* (2 köy), *Şiş-Töbö* (ırmak), *Kindik-Töbö* (dağ).

**c. Tepe:** Yudahin, *tepe* kelimesinin ‘tepki’ kelimesiyle aynı anlama geldiğini ve “yerin küçük bir parçası” anlamını ifade ettiğini belirtmektedir (Yudahin 1965, C. II: 227). *Tepe*, Kırgızlar arasında çok bilinen ve kullanılan bir kelime değildir. Bu durum ve *tepe* sözünün geçtiği yer adları dikkate alındığında kelimenin yukarıdaki anlamla ilgili olması anlaşılır değildir. Bu sebeple Kırgızistan yer adlarında görülen *tepe* sözcüğünün genel Türk Dilinde küçük dağlar için kullanılan *tepe* kelimesi olup Kırgızistan yer adlarında görülen örneklerin bölgede daha önce yaşamış Türk halklarının birisinden miras kaldığını söylemek mümkündür. Beş yer adında görülmektedir: *Kara-Tepe* (dağ, 2 köy), *Min-Tepe* (köy), *Tepe-Korgon* (köy).

**24. Emçek:** Organ olarak “meme” anlamına gelen kelime, yer adlarında da görülmektedir. Başta tepeler olmak üzere memeye benzeyen çeşitli jeolojik şekilleri adlandırmada kullanılmıştır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir. *Kız-Emçek* (köy), *Üç-Emçek* (2 köy), *Çon-Üç-Emçek* (ırmak) yer adlarında görülür. Kelimenin verilen örneklerde köy adlarında görülmesinin sebebi, yerleşim biriminin memeye benzeyen tepelerin yanında kurulmasıdır.

**25. İyin:** “omzun üst kısmı.” Kelime, bir yer adında (*İyin-Tör*) görülmektedir. Söz konusu yer adındaki ikinci unsur olan *tör* “eve gelen misafirlerin oturtulduğu yüksek yer; baş köşe” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 260). Kelimenin tespit edildiği tek örnek olan *İyin-Tör* (ırmak), adını, insan omzu görünümünde yüksekçe bir düzlükten akması sebebiyle almış olmalıdır.

**26. Kabak:** Kırgızcada bu kelime organ adı olarak “1. gözün üstündeki perde, göz kapağı 2. gözün üstündeki çukur yer, göz çukuru” anlamına gelmektedir. Kelime bu anlamları dışında “akarsuyun, çukur yerin yarlı yüzü” ve “kabak bitkisi, kabak sebzesi” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 309, Abduldayev 1969: 256). Yer adlarında *kabak* yaklaşık bir insan boyundaki çukurlar için kullanılır (Konkobayev 1980: 94). Kırgızcada *kabak* *cer* aynı zamanda “insanlardan uzak, kuytu, yaşamaya müsait yer” anlamına da gelmektedir (Yudahin 1965: 309). Göz çukurunun vücudun diğer bölgelerine göre dış etkilere karşı daha korunaklı olması, tüysüz olması, yuvarlak bir görünüme sahip olması gibi özellikler, *kabak* sözcüğünün vücudun bu bölgesine benzeyen coğrafi şekillerin adlandırılmasında görev almasına sebep olmuştur. *Kabak* (köy), *Kabak-Too* (dağ, sıradağ), *Kara-Kabak* (ırmak, köy).

**27. Kabırğa:** “aburga.” *Kabırğası mayлуу* *cer* hayvanların iyi beslenip semirdiği yerler için kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. I: 311). Yalnızca

*Kabırğa* adında bir ırmak adında rastlanmıştır. Görünümü (yamaçlardan birçok yerden birbirine paralel olarak akması ve vadide toplanması yönüyle) dolayısıyla, yani ırmağın oluşması aşamasında kaburgaya benzeyen görünümü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

**28. Kalça:** Kırgızcada günlük hayatta kullanılmayan *kalça* sözcüğü *kalça murun* (karga burun, eğri burun) ifadesi içinde kullanılmakta ve “korkunç, ürkütücü” vb. anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi Kırgızcadaki *kalça* sözcüğüyle Türkiye Türkçesindeki *kalça* sözcüğünün ilgisi yoktur. Türkiye Türkçesindeki *kalça* kelimesi Farsçadaki “tencere, çömlek” anlamına gelen *kâlûşe* sözcüğünden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim Türkiye Türkçesinde *kalçayı kırdım* yerine *çömleği kırdım* gibi argo ifadeler de bulunmaktadır.

Kırgızistan yer adlarındaki *kalça* sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki anlamıyla kullanıldığını tahmin edebiliriz; zira görüldüğü iki örnekten birinde kelime tek başına, diğesinde ise tamlayan öge olarak kullanılmıştır ki kelimenin bu şekilde kullanımı Kırgızcaya uygun düşmemektedir. Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülmektedir. *Kalça (ırmak)*, *Kalça-Başı (dağ)*.

**29. Karın:** “1. karın, 2. mide, kursak” anlamına gelir. Yer adlarında kelime, düzlüğü dolayısıyla insan karnına benzeyen düz yerlerin adlandırılmalarında kullanılmıştır. Şu örneklerde görülür: *Tüz-Karın-Say (ırmak)*; *Karın (geçit)*.

**30. Kaşat:** “göbek.” Coğrafi terim olarak *kaşat* “1. suyun, arkın, duvarın yüksek kenarı, 2. tepenin burun kısmı” (Abduldayev 1969: 298). Dağların insan göbeğine benzeyen görünümelerini adlandırmada kullanılmıştır. *Kök-Kaşat (köy)*, *Kara-Kaşat (köy, boğaz)*, *Kaşat (köy)*.

**31. Kecige:** “Boynun arka kısmı, ense” anlamına gelmektedir. Kelimenin bu anlamına bağlı olarak “bir şeyin sırtı, arka tarafı” anlamı da bulunmaktadır (Abduldayev 1984: 496). Konkobayev, kelimenin yer adlarında “dağın üst kısmı, tepe” anlamına geldiğini ifade eder (1980: 94). *Alay* ilçesinde tek bir yer adında tespit edilmiştir: *Kecige (köy)*. Köyün, konumu ve görünümü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

**32. Koko:** “gırtlak boğumu.” Yalnızca bir su adında görülmektedir. Akarsu-yun gırtlığa benzemesi mümkün olmadığından buradaki *koko* kelimesi *koko tiken* bitkisiyle ilgili olmalıdır. *Koko tiken*, sapı kalın, yaprakları dikenli, geniş alanlı, bir bitkidir. Türkiyenin güney bölgesinde bu bitki “deve diken” olarak bilinir. Töö *koko*, *ak koko*, *koko kuuray* gibi türleri vardır. Halk içinde bu bitki kısaca *koko* şeklinde de adlandırılmaktadır. Kemin ilçesinde tek bir akarsu adında tesadüf edilmektedir: *Kokolu-Bulak*: {+lu} eki de göstermektedir ki, *Kokolu-Bulak* hidronimi adını çevresinde sık yetişen ‘koko’ bitkisinden almış bir fitotoponimdir.

**33. Kol:** “Omuzdan bileğe kadar olan vücut parçası.” Akarsu adlarında görülen *kol* kelimesi tek başına kullanılmayıp *Karakol*, *Narinkol*, *Kenkol* gibi kelime gruplarında tamlanan öge olarak kullanılmaktadır. Yudahin, akarsu adlarında geçen *kol* sözcüğünün “nehir yatağı, mecrası; çay, dere vadisi” anlamına geldiğini kaydetmektedir (1965, C. I: 396). Genel anlamda “akarsu” anlamına gelen ve akarsu adlandırmalarında sık kullanılan *kol* sözcüğü, bu semantik geçişi insan organı olarak *kolun* uzun ve düz bir görünüme sahip olması ve akarsuların da aynı şekilde düz bir çizgide akması münasebetiyle kazandığı anlaşılmaktadır. Köy, dağ, vb. yer adları türlerinde görülen *kol* ise çevrede bulunan ve bu kelimeyle kurulmuş bir nehir adıyla ilgilidir.

*Akkol* (geçit), *Kenkol* (göl, geçit, ırmak, sıradağ), *Kiçik-Karakol* (2 dağ, ırmak, köy), *Karakol* (vadi, 2 dağ, geçit, şehir, 6 nehir, 2 ırmak, 2 köy), *Karakol-Aşuu* (geçit), *Karakol-Tör* (zirve, ırmak), *Koş-Karakol* (geçit), *Kurankol* (2 köy), *Kırkol* (köy), *Kıyammat-Kurkol* (ırmak), *Sarıkol* (geçit), *Tarkol* (2 dağ, nehir, sıradağ), *Ulakol* (dağlar, geçit, nehir, ırmak, köy), *Çetindi-Kurkol* (ırmak), *Çon-Karakol* (köy), *Şankol* (ırmak, köy).

**34. Koltuk:** Denizin, gölün karaya girdiği ya da karanın denize girdiği yer (Abduldayev 1969: 325). Daha çok kara parçasının denize, göle girdiği yerin iki yanında bulunan koylar için kullanılır. İnsanın iki yanında bulunan koltuklara benzemeleri dolayısıyla böyle adlandırıldıkları görülmektedir. *Barskon koltugu*; *Koltsovka koltugu*; *Kuturgu koltugu*; *Kürmöntü koltugu*; *Kızılsuu koltugu*; *Tamga koltugu*; *Tosor* (Akçiy) *koltugu*; *Çoktal koltuktarı*; *Çolponata koltuktarı*.

**35. Köt:** Organ adı olarak “göt” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 431). Yer adları sözlüklerinde bu kelimeyle kurulu yer adlarına rastlanmamakla birlikte, bu kelimeyle kurulmuş bir yer adı Kırgızistan’da yaşayan insanlar tarafından bilinmektedir. Günümüzde Isık-Köl bölgesinde Rusça adı *Ribaçiye* “balıkçılar yurdu” olan ve Kırgızca *Balıkçı* olarak bilinen şehrin bulunduğu yer, Ruslar bu bölgeye gelmeden ve balıkçılar buraya yerleşmeden önce ‘*Köt-Maldı*’ adıyla bilinmekteydi.

Bu adın unutulmasında Rus balıkçılarının bölgeye yerleşmelerinin etkisi olduğu kadar *Köt-Maldı* “göt battı, göt suya daldı” sözünün insanlar tarafından müstehcen kabul edilmesinin de etkili olduğu muhakkaktır. Bu bölgenin eskiden bu adla anılmasının sebebi olarak şu açıklama rivayet edilmektedir. Narın tarafından akarak Balıkçı’ya gelen Çu nehri Isık-Köl’ün kıyısına kadar gelir, fakat Isık-Göl’e dökülmeden batıya yönelerek Çuy vadisinden akar. Nehrin gölün kenarına kadar gelip göle dökülmeden dönerek gitmesi ve çizdiği kavis dolayısıyla bu şekilde adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime esasen yer adlarında “arka, (bir şeyin) arka tarafı” gibi anlamlar ifade etmektedir.

**36. Kindik:** “göbek merkez.” Yer adlarında rastlanan *kindik* sözcüğü, göbeğin vücutta bulunduğu duruma bağlı olarak yukarıda zikredilen ikinci anlamı ifade etmektedir. Örneğin, *Kindik-töbö* “merkezde bulunan tepe” anlamına gelir.

*Kindik* (2 dağ, geçit, 5 ırmak, sıradağ), *Kindik-Töbö* (dağ), *Kiçi-Kindik* (dağ, ırmak), *Kızıl-Kindik* (ırmak).

**37. Kulak:** İnsanların ve hayvanların duyu organının adıdır. *Kulak*, aynı zamanda tarımda kullanılan bir terimdir. Kelime, sulama yapılırken arkta akan suyu, sulanacak yere akıtmak için suyun önüne kurulan “set, savak” anlamına gelir (Abduldayev 1969: 358). İnsan kulağına benzerliği dolayısıyla doğada üç tarafı kavisli, kapalı yer şekilleri *kulak* terimiyle adlandırılmıştır. Şu yer adlarında görülür: *Sulak-Kulak* (zirve); *Kara-Kulak* (ırmak).

**38. Moyun:** Kırgızcada *moyun* “1. Vücutta baş ile gövdeyi birleştiren organ, boyun, 2. Bazı kapların ağız kısmına yakın yerde incelen, daralan kısımları” anlamlarına gelir (Abduldayev 1969: 435). Boynun vücuttaki durumuna ve görünümüne bağlı olarak coğrafi adlarda genellikle geçitlerin bulunduğu yerlerde dağların boyuna benzeyen kısımlarını ifade etmekte kullanılır: *Ak-Moyun* (köy), *Ala-Moyun* (dağ), *Töö-Moyun* (dağ).

**39. Murun:** “1. burun, 2. burun deliği” Yer adlarında ‘murun’ insan burnunun vücuttaki durumuna ve görünümüne bağlı olarak dağların çıkıntılı yerlerini, dağların uçurum noktalarını ifade etmede kullanılır. Şu yer adlarının kuruluşunda görev almaktadır: *Ton-Murun* (geçit), *Uzun-Murun* (2 ırmak).

**40. Ooz:** “ağız.” Yer adlarında “bir şeyin ya da bir yerin girişi, boğaz, dağların içine girilen yer” anlamında kullanılmaktadır (Konkobayev 1980: 94). *Bulaktın oozu* şeklinde akarsuların, pınarın başını tarif için de kullanılmakla birlikte yer adı sözlüklerinde akarsu adları kuruluşunda bu kelimeye rastlanılmamaktadır. Tespit edilen iki köy adındaki *ooz* yukarıdaki ilk verilen anlamla ilgilidir. Bu semantik geçişte ağzın dış görünüşünden ziyade iç durumu etkilidir. Ağzın iç kısmının boşluk olması, yediklerimizin oradan geçmesi özelliği bu deyim aktarmasında ana unsur olmuştur. Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülür: *Car-Ooz* (köy), *Palal-Ooz* (köy).

**41. Sakal:** “sakal.” Kırgızistan yer adlarında ‘sakal’, doğrudan doğruya insandan tabiata bir metafor değildir. Kuruluşunda ‘sakal’ kelimesi bulunan yer adları, isimlerini bölgeye yerleşen insan ya da insan topluluğunun fizikî özelliğine (kara sakalı olma) bağlı olarak kazanmış olmalıdır. Diğer bir deyişle etnotoponim kaynaklıdır. Şu yer adlarında rastlanmaktadır: *Karasakal* (köy), *Sakaldı* (köy).

**42. Salaa:** “1. parmak, 2. parmak aralığı.” Coğrafi adlarda “çukur yer, çukur dere” anlamlarını ifade etmektedir (Yudahin 1965, C. II: 126). Bu

semantik geçişte dağlar arasında bulunan ve suların aktığı çukur yerlerin parmaklar arasındaki çatallara benzemesi esas alınmıştır. Oş vilayetinde bir dağ adında; *Kuru-Salaa (dağ)* biçiminde görülmektedir.

**43. Sın:** “sırt.” Yer adlarında insan sırtına benzeyen coğrafi şekilleri ve nehirlerin iki tarafında bulunan düz platoları, dağların üzerindeki düz arazileri adlandırmada kullanılmıştır. Yalnızca bir yer adında görülmektedir: *Sın-Taş (köy)*.

**44. Sırt:** “sırt”, “yüksek dağ platosu, yüksek dağ vadisi” Uzunluğu ve görüntüsü sebebiyle insan sırtına benzeyen platoların ve insan sırtının iki yanına göre omuriliğin bulunduğu yerin uzunca bir çukur görüntüsüne sahip olması, bu semantik geçişe esas teşkil etmiştir. Kırgız yer adlarında iki örnekte tespit edilmiştir: *Sırt (köy)*, *Sırt-Kaşka-Suu (ırmak)*.

**45. Sooru:** “1. sağrı, 2. kalça, popo.” *Baybiçenin-Soorusu (dağ)* biçiminde tek bir dağ adında tespit edilmiştir. Baybiçe birden fazla karısı olan adamın ilk karısına verilen unvandır. Söz konusu dağ adının baybiçenin kalçasına benzetilmesi, dağın kalçaya benzemesi dışında, onun büyük olmasına da işarettir. Zira Kırgızcada ‘cer soorusu’ “bereketli toprak” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965: 156).

**46. Söök:** “kemik ölenden geri kalan (kemikler), mezarlık” Aşağıdaki örneklerde “mezarlık” anlamında kullanıldığı tahmin edilebilir. Zira, bu yer adlarından *Ak-Söök köyü* *ak-söök* ifadesinin “aristokrat, asil” anlamına gelmesi dolayısıyla “asillerin yaşadığı bir köy” biçiminde izah edilebilse bile, başka bir yer adı olan *Kök-Söök* böyle bir açıklamanın doğru olmayacağını göstermektedir. Çünkü *kök-söök* kelimesinin *ak-söök* ifadesinde olduğu şekliyle bir anlamı bulunmamaktadır. Bu durum yer adlarında geçen *söök* kelimesinin “mezar, mezarlık” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, *Ak-Söök*, *Kök-Söök* vs. yer adları coğrafyanın toprak yapısına bağlı olarak adlandırılmışlardır. *Söök*, yer adlarında şu örneklerde tespit edilmiştir: *Ak-Söök (köy)*, *Kök-Söök (ırmak)*, *Köp-Söök (köy)*, *Söök (3 geçit, 4 ırmak, köy)*, *Söök-Tör (ırmak)*.

**47. Şıyrak:** “baldır, incik, büyük kaval kemiği.” Kelime, insanlar için kullanıldığı gibi özellikle eti yenen hayvanların söz konusu bölgeleri için de kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. II: 418). *Ak-Şıyrak* biçiminde çeşitli türden yer adlarında görülür. *Ak-şıyrak* “beyaz bacak” anlamına gelir, oğunlukla koyunlar ve atlar için kullanılır (Yudahin 1965: 418). Beyaz bacaklı koyunlar ve atlara benzeyen ince, uzun ve beyaz bir şerit görünümlü coğrafi objelerin adlandırılmalarında görev almaktadır. Kelime, *Ak-Şıyrak* biçiminde geçit (1), nehir (1), köy (1), şelale (1), zirve (1) adlarında görülmektedir.

**48. Taban:** Kırgız edebî dilinde “taban, ayağın altı” anlamında *taman* ve *tapan* kelimeleri kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. II: 199, 205). Kırgızistan yer adlarında metafor olarak kullanılan bu kelimelerin yanı sıra “dağ geçidi” anlamını ifade eden *daban* ve *davan* sözcükleri de bulunmaktadır. Dağ geçitlerinin jeolojik oluşum bakımından dağlar arasında en alçak yerler olduğu, yine insan organı olarak *tabanın* vücutta en alçak kısım, dip nokta olduğu düşünüldüğünde “dağ geçidi” anlamına gelen bu kelimelerin de insandan tabiata aktarma, yani metafor olduğu sonucuna ulaşılabacaktır; fakat bu metafor çok eski çağlarda meydana geldiğinden *daban* ve *davan* sözcükleri günümüzde sadece coğrafi terim olarak kullanılmaktadır. Kırgızistan yer adlarındaki bu kelimenin farklı fonetik şekilleri (*daban*, *davan*, *taman*, *tapan*), Türk dilinin çeşitli evrelerini ve bu coğrafyadaki katmanlarını göstermesi bakımından ilginçtir ve ayrı bir çalışmayı talep etmektedir.

**a. Daban:** “dağ geçidi.” Kırgızistan’ın Oş vilayetinde yalnız bir geçit adında *Daban* (geçit) biçiminde yalın olarak görülmektedir. Söz konusu geçit adının Eski Türkçe döneminin sonlarında yaşanan *b > v* değişikliğine uğramadığı dikkate alındığında, geçit adının IX. yüzyıldan önce bu bölgeye gelen Türkler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

**b. Davan:** “geçit” *daban > davan*. Kırgızistan’daki yer adları arasında *daban* yalnız bir yer adında yalın hâlde görülürken *davan* şekline 9 örnekte rastlanmaktadır. Bazıları şunlardır: *Caman-Davan* (geçit, ırmak, boğaz), *Canı-Davan* (ırmak), *Selik-Davan* (geçit), *Terek-Davan* (dağ, geçit), *Eki-Davan* (ırmak), *Yangi-Davan* (geçit).

**c. Taman:** Organ adı olarak “taban, ayağın altı” anlamına gelir. Aynı anlamdaki *tapan* sözünden daha yaygın kullanılır. Kırgızistan yer adlarında *taman* “nehirin, gölün dibi” ve “yaya yolu” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. II: 200, 205). Oş vilayetinde bir örnekte tespit edilmiştir. *Töö-Taman* (ırmak).

**d. Tapan:** Kırgız edebî dilinde *tapan*, *taman* kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Kırgızistan’da *taman* yalnız bir yer adında yalın olarak görülürken ‘tapan’ biçimine üç örnekte tesadüf edilmektedir: *Kırgı Ay-Tapan* (dağ, geçit), *Ayu-Tapan* (köy).

**49. Tamak:** “utak, boğaz, gırtlak.” Vücudun bu bölgesine benzerliği dolayısıyla nehirlerin göle döküldüğü kısımların adlandırılmalarında “nehir ağzı” anlamında kullanılmaktadır. İki yer adında tespit edilmiştir: *Too-Tamak* (ırmak); *Çekti-Töö-Tamak* (ırmak).

**50. Til:** “dil.” Bir tek yer adında tespit edilmiştir: *Calpak-Til* (nehir). *Calpak*, “düz yassı” anlamına gelir. Yine Kırgızcada *Calpak-til* deyimini “sade dil, halk

dili” anlamına, *calpak tilge saluu* deyimi de “tatlı dille konuşarak birini aldatmak, yoldan çıkarmak” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. II: 222).

Söz konusu *Calpak-Til*, nehrin dile benzeyen düz, yayvan, yayık görünümünü ve bu görünüşün altında yatan tehlikeyi ifade eden bir hidronimdir.

**51. Tiş:** “diş.” Murzayev, genel olarak Türk dilinde kurulmuş olan yer adlarında görülen *tiş* kelimesinin “sivri, sarp kepez, uçurum; sivri, yalçın kaya” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Murzayev 1984: 553). İnsanların ve hayvanların dişleri birbirlerinden farklı olması sebebiyle yer şekilleri hangi hayvanın dişine benziyorsa o hayvanın adıyla birlikte kullanılmaktadır. Yer adlarında kelimeye *İt-Tiş* (dağ, geçit, 2 ırmak) biçiminde dört ayrı yer adında rastlanmaktadır.

**52. Töş:** “döş, göğüs.” “dağın eteğinin üst kısımları, dağın eğimli kısımlarının alt tarafları” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 261). Dağın sarp yukarı kısımlarının hemen aşağısında bulunan, nispeten topraklı ve kaba kısımlar vücuttaki konumu ve görünüşü sebebiyle döşe benzetilerek bu semantik geçiş sağlanmış- tır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir: *Töş (köy)*, *Töşkö-Catar (boğaz)*.

## B. Hayvan Organlarına Dayalı Deyim Aktarmaları

Kırgızistan yer adları arasında yalnız hayvan organlarına dayalı ölü deyim aktarması daha azdır. Bunlarda toplam 6 organ adının kullanıldığı görülmektedir. Hem insanlar hem de hayvanlar için kullanılan organ adları, birinci bölümde ele alınmıştır. Örneğin *baş*, insana ait bir organdır; fakat *At-Başı*, *Eçki-Başı*, *Kulca-Başı* gibi yer adlarında hayvan adıyla birlikte kullanılmak suretiyle insan organı vasfını yitirerek hayvan organı olmuştur. Tekrara düşmemek için bu organlara bu bölümde bir kez daha yer verilmemiştir. Bu bölümde yalnızca hayvanlara özgü organ adları ve bu organ adlarıyla kurulmuş yer adları bulunmaktadır.

**1. Cal:** “Yele.” Düz yerlerde basık tepeler, tümsekler için de kullanılan bir sözcüktür. *Cal* ögesinin bulunduğu yer adlarında atın yelesinden çok atın yelesinin bulunduğu yere benzetilerek semantik geçişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Yer adlarında *cal* “kayalık alçak sıradağ; dağ sırtı” anlamına gelmektedir (Konkobayev1980: 94). Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülmektedir: *Aygır-Cal (dağ, 2 köy)*, *Cal (köy)*, *Kiçi-Aygır-Cal (dağ)*.

**2. Kanat:** “kanat.” Yaygın bir deyim aktarması değildir. Benzeyen ve benzetilen arasındaki ilişki açık değildir. Bu kelime yalnız bir yer adında *Temir-Kanat (köy)* görülmektedir. Belki o bölgede yalçın ve kanada benzeyen bir dağ manzarası, bu köy adının ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuş olabilir.

**3. Kuyruk:** “Kuyruk, kuyruk kılı, kuşun kuyruğundaki tüyler.” Kırgız yer adlarında görülen *töö-kuyruk* dikenli, bodur bir bitki adı, *çal kuyruk* daha çok atlar için kullanılan “kır kuyruk, beyazı çoğalmış kuyruk” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 439). Kırgız yer adlarındaki *kuyruk* kelimesi dağların

ya da arazinin kuyruk gibi uzayan yerlerini adlandırmak için kullanılabildiği gibi *töö-kuyruk* bitkisinin çok olduğu yerler ve görünümü itibarıyla kırılgan at kuyruğuna benzeyen coğrafi şekiller için de kullanılabilmektedir. *Kiçi-Töö-Kuyruk (ırmak)*, *Töö-Kuyruk (ırmak, dağ)*, *Çal-Kuyruk (ırmak)*, *Çon-Töö-Kuyruk (nehir)*.

**4. Moynok:** 1. Malın ve geyiğin boyun derisi, 2. Devenin boynunun eğri yeri (Abduldayev 1969: 431). Yudahin, kelimenin “boyun” anlamına da geldiğini, yer adlarında sarp, dik dağ geçitleri için kullanıldığını kaydetmektedir (1965, C. II: 35). Konkobayev, yer adlarındaki *moynokun* devenin boynuna benzeyen inişli çıkışlı eğri bükümlü yerler ve sarp dağ geçitleri için kullanıldığını ifade eder (1980: 94). *Moynok*, ‘boyun’ kelimesiyle ilişkili olmalıdır. *Boyun+ak* “*boyuncuk*” > *moyunak* > *moynak* > *moynok* şeklinde bir gelişme göstermiş olup yukarıda zikredilen anlamları kazandıktan sonra baş ve omuz arasında boğazın darca görünümü sebebiyle, sarp dağ yamaçlarında bulunan tehlikeli geçitlerin adlandırılmasında kullanılmış olmalıdır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Beş-Moynok (köy)*; *Boto-Moynok (geçit, ırmak)*; *Kök-Moynok (göl, geçit, ırmak, köy)*; *Koş-Moynok (geçit)*; *Koy-Moynok (köy)*.

**5. Müyüz:** “oynuz”. Yer adlarında oldukça seyrek kullanılır. Kırgız yer adlarında yalnızca bir akarsu adında rastlanmıştır. Yer adının *Bugu-Müyüz* adı taşıması akar suyun deltaya benzeyen bir görünüme sahip olması ve çok sayıda akarsuyun aynı yerde birleşerek irileşmesinden ileri gelmektedir. Her hayvanın boynuz şekli farklı olduğu için *müyüz* adıyla kurulu yer adlarında *müyüzü* niteleyen hayvan adına da ihtiyaç duyulmaktadır.

**6. Tumşuk:** “1. gaga, somak, surat, filin hortumu, 2. burun” Kırgızistan yer adlarında *tumşuk* “burun” anlamındadır (Yudahin 1965, C. II: 267). Hayvanlarda gaganın baştaki durumuna, görünüşüne bağlı olarak *tumşuk* dağlarda gagaya benzeyen yer şekilleri, göllerde, akar sularda suyun içine doğru giren kara parçalarını adlandırmak için kullanılmıştır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir: *Taş-Tumşuk (yerleşim birimi)*; *Tumşuk (zirve)*.

## Sonuç

Kırgızistan yer adlarında geçen ölü deyim aktarmalarıyla ilgili özetle şunları söylemek mümkündür:

**1.** Kırgızistan yer adları arasında insan organlarıyla kurulu 500’ü aşkın yer adı bulunmaktadır. Bu yer adlarında insana ait 52 organ adı görev almıştır. Bunlardan *aça*, *baltır*, *çaç*, *cürök*, *dalı*, *iyin*, *kabırğa*, *kecige*, *koko*, *köt*, *sın*, *salaa*, *sooru*, *daban*, *taman*, *til* gibi organ adları yalnızca tek bir yer adında görülürken *arka*, *barmak*, *boguz*, *caak*, *kalça*, *karın*, *kulak*, *ooz*, *sakal*, *sırt*, *tamak*, *töş* gibi organ adları ikişer yer adında tespit edilmiştir. Yer adlarının kuruluşunda en çok görev alan organ adı *bel* olup 167 yer adında geçmektedir. 82 yer adında görülen *baş* ikinci sırayı almaktadır.

2. Kırgızistan yer adlarında hayvanlara ait 6 organ adı görülmektedir. Bu organlarla kurulu yer adlarının sayısı toplam 23'tür. Bunlardan *kanat* ve *müyüz* birer yer adı kuruluşunda; *tumşuk* iki yer adı kuruluşunda, *kuyruk* 5 yer adı kuruluşunda tespit edilmiştir. En çok görülen hayvan organı *moynok* olup 9 yer adı kuruluşunda geçmektedir.
3. Kırgızistan yer adlarında görülen ölü deyim aktarmalarında, aktarmanın üç yönünün olduğu anlaşılmaktadır:
  - a. Kaynak ve hedef arasındaki benzerlik.
  - b. Kaynağın vücutta bulunduğu yer, konum ve hedefin bu konuma uygunluğu.
  - c. Hem kaynak-hedef arasındaki benzerlik hem de kaynak-hedef arasındaki konum bakımından uygunluk.
4. Kırgızistan yer adlarında görülen organ adları herhangi bir sıfatla değil de tek başlarına kullanıldıkları zaman, yapılan benzetme insan organı temelinde yapılmış demektir. Benzetme herhangi bir hayvanın organı esas alınarak yapılmışsa bu durumda organ adı, organın sahibi olan hayvanın adıyla birlikte kurulmuştur.

Kırgızistan yer adlarında görülen organ adlarının yukarıda verilenlerle sınırlı olduğu düşünülemez. Her şeyden önce Kırgızistan'daki mevcut yer adlarının hepsi henüz bir araya getirilebilmiş değildir. Bu çalışma Kırgızistan'daki makrotoponimler çerçevesinde yapılmıştır. Mikrotoponimlerin derlenmesi ve bir araya getirilmesi çok daha zahmetli, zaman isteyen bir iştir. Bu yapıldığı takdirde mikrotoponimlerde daha fazla ölü deyim aktarmalarının çıkacağı, tespit edilen organ adlarına yenilerinin ekleneceği muhakkaktır. Diğer yandan şimdiye kadar yer adları sözlüğü hazırlayan araştırmacıların bazı kelimeleri müstahcen sayarak çalışmalarına almamış olabilecekleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Kırgızcanın önemli sözlüklerinde (Yudahin'in ve Abduldayev'in sözlüklerinde) deyim aktarması yoluyla yer adlarının kuruluşunda görev alan bu kelimelerden bazılarının yer adlarında yüklendikleri anlamlara yer verilmiş olsa da, önemli bir kısmının yer almadığı dikkati çekmektedir. Hâlbuki geçmişte tabiatla iç içe yaşayan insanlar için bu ölü deyim aktarmaları anlaşılabilir değilken, köyden kente yaşanan göç ve dolayısıyla insanın tabiatından kopuşuna bağlı olarak artık bu kelimeler izaha muhtaç hâle gelmişlerdir. Her biri birer adres niteliğinde gündelik hayatımızda kullandığımız bu yer adlarını insanoğlu doğası gereği merak etmekte, onu öğrenme ve açıklama ihtiyacı hissetmektedir. İnsanların bu meraklarına cevap verebilmek için yer adlarında geçen her türlü kelimenin olduğu gibi; yer adlarına yansımış organ adlarının (ki bu organ adlarının bir kısmı yalnızca yer adlarında saklanmıştır) ve yüklendikleri anlamların da sözlüklere dahil edilmesi faydalı olacaktır.

## Kaynaklar

- Abduldayev, E. ve D. İsayev (1969). *Kırgız tilinin tüşündürmö sözdüğü*. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu.
- Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- \_\_\_\_\_(1999). *Anlam Bilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: TDK Yay.
- Barataliyev, Ö., M. Düyşönakunov ve T. Mambetcunuşov (2004). *Kırgızstandağı cer-suu atalıstarının sözdüğü*. Bişkek: Mamlekettik Til Cana Entsiklopediyalık Borboru.
- Yudahin, Konstantin K. (1965). *Kirgizsko-Russkiy slovar' I-II*. Moskva: İzdatelstva Sovyetskaya Entsiklopediya.
- Konkobayev, Kadıralı (1980). *Toponimiya yujnoy kirgizii*. Frunze: İlim.
- İsayev, D. İ. ve diğer. (1962). *Kırgızstandağı geografiyalık attardıñ Sözdüğü (Slovar' Geografičeskih Nazvanij Kirgizii)*. Frunze: Nauka.
- İsayev, D. (1977). *Cer-suu attarının sıñı*. Frunze: Mektep Basması.
- Murzayev, E. M. (1984). *Narodnıh geografičeskih terminov*. Moskva: İzdatel'stvo Mısl.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. Leningrad: Nauka.
- Sevortyan, Edvard V. (1978). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov "B"*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- \_\_\_\_\_(1980). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov "V", "G", "D"*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Şahin, İbrahim (2006). *Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları*. Doktora Tezi. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- The Redhouse English-Turkish Dictionary* (2006). İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yay.
- Umurzakov, S. U. vd. (1988). *Slovar' geografičeskih nazvanij kirgizskoy SSR*. Frunze: İlim.

# Metaphors in Kyrgyzstan Toponyms on the Basis of Microcosmonyms and Their Usage in Place Names

İbrahim Şahin\*

**Abstract:** In the construction of Kyrgyzstan toponyms, metaphors (phrase quotations) based on microcosmonyms (human organs) have a place that attracts attention. It has been determined that 58 organ names are used within such phrase quotations in place names in Kyrgyzstan. These words, most of which are dead phrase quotations rather than simple personifications (identifications), have acquired different meanings in toponyms. It seems necessary to include these toponyms within the vocabulary of geographical terms in order to make their meanings clearer and more understandable.

**Key Words:** Kyrgyzstan, microcosmonyms, metaphor, toponyms.

---

\* Ege University Turkish World Research Institute / İZMİR  
miharbisahin@hotmail.com

# **Передача метафор на основе названий органов в топонимах Кыргызстана и их использование в названиях регионов**

**Ибрагим Шахин\***

**Резюме:** В Республике Кыргызстан обращает на себя внимание то, что в географических названиях широко использованы мертвые выражения (метафоры) на основе названий органов (микрокосмонизмы). Установлено, что в качестве обозначения мест были использованы названия 58 органов. Из них 52 названия человеческих органов, 6 названий органов животных. При исследовании семантической связи между источником (название органа) и целью (объект, в названии которого используется название органа) выяснилось, что иногда определяющим фактором явилось значение органа в организме, иногда внешний вид органа, а иногда оба фактора одновременно. В связи с тем, что большинство из этих названий сформировались как географические термины с соответствующим значением представляется необходимым их включение в словарь географических названий или топонимов.

**Ключевые Слова:** Кыргызстан, названия органов, метафора, топонимы.

---

\* Университет Эге, институт исследований тюркского мира / Измир  
miharbisahin@hotmail.com